

Ekonomi och krigföring under Gustaf II Adolfs tyska fälttåg 1630—1632.

Under de två och ett halvt år, som förflöto mellan landstigningen i Tyskland och hans död på Lützens slagfält, vann Gustaf II Adolf framgångar, som tycktes nästan sagolika. De förde honom från Östersjöns kust till Alpernas fot, de gåvo de flesta ligafurstarnas huvudstäder i hans händer och tycktes åtminstone bereda honom möjlighet att hota själva Wien, de befriade nästan helt det protestantiska Tyskland och gjorde stora delar av det katolska skattskyldiga under honom, de kommo hans härar att svälla ut från den obetydliga landstigningskåren på 13- å 14,000 man till över 100,000 och gjorde större delen av Tysklands världsliga furstar till hans generaler eller underordnade bundsförvanter. Det glänsande segertåget har fascinerat både samtid och eftervärld, och nästan enstämmigt ha konungens fältherregåvor och krigföring prisats. Först de senare årtiondenas grundligare, i detalj gående forskning har mera eftertryckligt framhållit, att denna till synes så glänsande maktställning dock gömde på vissa svagheter, vilka göra katastrofen två år efter konungens död mera förklarlig. I skarpare eller mera moderat form har man låtit förstå, att Gustaf Adolfs krigföring, mätt med rent militär måttstock, ingalunda i allo motsvarade de höga föreställningar, man gjort sig om den, ja, att vissa av hans åtgärder förtjäna ett ganska skarpt klander¹.

Det är alldeles otvivelaktigt, att de sålunda framställda

¹ C. Bennedich, Ur det gamla gardets öden; L. Tingssten, Gustav II Adolfs politik och krigföring i Tyskland 1630—1632.

anmärkningarna ej utan vidare kunna avvisas blott med att peka på det glänsande resultatet av Gustaf Adolfs krigföring. Medelmåttiga, t. o. m. dåliga fältherrar kunna under vissa omständigheter vinna betydande framgångar, och lyckan ensam gör ingen till en verklig fältherre. Å andra sidan behöva enstaka fel och misstag ej i nämnvärd grad minska Gustaf Adolfs fältherrerykte. Sådana hava de största militära snillen begått, och intet skäl finnes, varför Gustaf Adolf skulle utgöra något undantag. Åtskilliga av hans åtgärder torde också förtjäna kritik. Det är dock här som alltid vid ett bedömande av en historisk person och hans åtgärder nödvändigt att i möjligaste mån sätta sig in i vederbörandes egen tankegång, att söka taga med i beräkningen åtminstone de flesta och viktigaste av de faktorer, som påverkade hans handlingssätt. Gustaf Adolfs läge i Tyskland var alltför komplicerat för att rättvist kunna bedömas ur blott *en* synpunkt.

Beträffande vissa av hans åtgärder torde konungen själv ha varit medveten om, att de ur rent strategisk synpunkt voro föga lyckliga eller rent av medförde avsevärda risker och nackdelar, men dock av politiska och ekonomiska orsaker ha beslutat sig för dem. I en del fall ha rent politiska skäl fått giva utslaget, ty Sveriges läge var hela tiden sådant, att konungen måste taga stor hänsyn till de politiska följder, som hans militära åtgärder måste eller kunde medföra. Här som oftast, när det gäller en kunglig fältherre, kan man ej isolera politik och krigföring, först betraktade i sin ständiga inbördes växelverkan framstå de i sin rätta dager, först så kunna de bli förstådda.

Men även rörande rent militära förhållanden kan man ej utan vidare anlägga en modern måttstock. En rättvis värdesättning och överhuvudtaget en förståelse av Gustaf Adolf som fältherre är blott möjlig, om man trängt in i den dåtida krigföringens egenart och gjort klart för sig, hur mycket den skiljer sig från den moderna, även om dess yttersta mål under alla tider och alla förhållanden måste bli desamma: att tillintetgöra fiendens möjligheter att fortsätta kriget. Många av Gustaf Adolfs för modern militär uppfattning fel-

aktiga åtgärder torde kunna finna sin fulla förklaring i dåtidens helt skiljaktiga militära förhållanden.

Den moderna krigföringen kan räkna med den allmänna värnplikten som en kraftkälla, vilken ej så lätt sinar. Visserligen är den långt ifrån outtömlig, och nödvändigheten att giva det i hemorten disponibla människomaterialet en åtminstone nödtorftig utbildning, innan det sändes ut i striden, kan tidvis medföra svår manskapsbrist på någon front. Särskilt blir detta naturligtvis fallet, då ständiga fientliga angrepp dag efter dag eller t. o. m. vecka efter vecka medföra svåra förluster. Men på det hela taget ersättes dock avgången under normala förhållanden så gott som automatiskt genom den redan i fred vidtagna organisationen, och dö striderna bort, sjunka också i regel förlusterna till ett minimum; sjukdom och desertering spela blott i undantagsfall någon större roll. Det är också ganska sällsynt, att bristen på penningar verkar direkt hämmande på operationerna, hela folkets tillgångar och den moderna statens i regel betydande kredit kunna nu mobiliseras för krigföringen, och de största svårigheterna inträda först efter krigets slut.

På trettioåriga krigets tid var allt detta annorlunda. Härarna voro i jämförelse med nutidens mycket små, och deras rekrytering skedde så gott som uteslutande genom värvning. Visserligen hade Gustaf Adolf genomfört en genial organisation av det svenska fotfolket, som satte honom i stånd att tillgodogöra sig folkets värnkraft på ett dittills okänt sätt. Det fattiga, folkarma Sverige, vars befolkning säkerligen ej översteg summan av Sachsens och Brandenburgs, ställde till sin konungs förfogande ungefär 40,000 man, huvudsakligen ett gott infanteri, som hade små löneanspråk och ej deserterade. Denna härsmakt var den hörnsten, på vilken Gustaf Adolfs hela politik vilade, utan den skulle ett svenskt ingripande i trettioåriga kriget varit otänkbart. Men redan dess bibehållande vid sin fulla styrka under ett långvarigt, krävande krig erbjöd stora svårigheter, och tillräcklig var den ingalunda. Den måste kompletteras med värvade regementen, skottar och engelsmän, ja, t. o. m. fransmän

och polackar, men mest tyskar. Framför allt måste det föga anfallskraftiga svenska kavalleriet förstärkas med tyska ryt-
tare¹. Det svenska inslaget i Gustaf Adolfs armé överskred
sällan hälften, snart, framför allt efter Breitenfeld, sjönk det
till en ringa bråkdelen. Större delen av Gustaf Adolfs armé
skilde sig således beträffande anskaffning, organisation och
underhåll föga från fiendernas. Att taktiken var en annan,
spelar i detta sammanhang ej någon större roll.

Anskaffandet av det nödiga soldatmaterialet var i
och för sig ej så svårt, många nog voro de äventyrslystna
eller genom kriget hemlösa och ruinerade män, som gärna
följde värvningstrummorna. Även officerare, villiga att träda
under den svenske konungens fanor, funnos i fullt tillräck-
ligt antal. Men svårigheten var att anskaffa de stora sum-
mor i kontanta penningar, som voro av nöden. Ty vid upp-
rättandet av en trupp måste man alltid för det första betala
värvningspengar, vilka utgingo med växlande, men jämfö-
relsevis betydande belopp, för en fotsoldat eller dragon med
4 à 8 rdr, för en ryttare med ända upp till 20 rdr, och därpå vid
mönstringen en månads sold, vilken ofta uppgick till ungefär
samma eller t. o. m. högre belopp än värvningspengarna,
stundom var något lägre. Därtill kom befälets avlöning,
som sammanlagt på ett regemente steg nästan lika högt som
manskapets². För ett enda infanteriregemente uppgingo
värvningspenningarna till 9- à 10,000 rdr, månadssolden till
bortåt 7,000 rdr, under det att ett enda kompani av de tyska
ryttarna i månadssold åtnjöt nära 2,000 rdr³ och dess värv-
ningspengar torde ha uppgått till minst omkr. 1,500 rdr.
Då avgången genom sjukdom, desertering etc. alltid var högst
betydande, måste enbart för att hålla truppförbanden någor-
lunda fulltaliga värvningar ständigt och jämt företagas, och

¹ Se framför allt brevväxlingen mellan Gustaf Adolf och Axel Oxen-
stierna för år 1630 i Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling (cit. AOS
jämfte avdelning, band och nummer på brevet).

² Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnes
historia (cit. Arkiv och nr) 953, 954, 961, 988—92.

³ Ibid. 955.

när det gällde förstärkandet av redan befintliga eller uppsättandet av nya arméer, måste stora summor anskaffas. Därtill kom den månatliga avlöningen. Visserligen utbetaltes praktiskt taget aldrig hela den utlovade solden, trupperna måste nöja sig med den lägre »länningen» eller med halv sold, och även dessa sålunda kraftigt reducerade belopp erhöles de endast oregelbundet, stundom med flera månaders mellanrum. Men då och då måste likväl en utbetalning ske, och därjämte slukade frakter, ammunition etc. stora summor. Dåtidens fattiga svenska stat med sitt outvecklade näringsliv, sin naturahushållning och sin svaga kredit kunde omöjligt bära denna börda. Enbart den extraordinarie krigsstaten belöpte sig för 1630 till över 7 millioner daler, under det att samtliga inkomster från Sverige, Finland och Östersjöprovinserna blott uppgingo till omkr. 6 1/2 millioner. Tack vare de betydande inkomsterna från Preussen — de stå upptagna till inalles bortåt 2 mill. — blev bristen ej så fruktansvärt stor, som man kunnat befara, men kronans skuld ökades dock högst ansenligt under året¹.

Att den svenska kronans finanser voro ytterst svaga, har ju sedan gammalt varit väl känt. Likaså har det ofta påpekats, att inkomsterna från Preussen spelade en rent av utslagsgivande roll, och att även de franska subsidierna voro synnerligen välbehövlige för konungen. Däremot har det knappast tillbörligt beaktats, vid huru många tillfällen rent ekonomiska hänsyn — således bortsett från förplägnads- och furageringsförhållanden — varit av stor, stundom rent utslagsgivande betydelse för Gustaf Adolfs krigföring. Här skall därför ett försök göras att från denna synpunkt skärskåda några av de viktigare krigshändelserna och de mera avgörande besluten. Framställningen kommer således att huvudsakligen dröja vid de ekonomiska faktorerna, men det är naturligtvis ej meningen att söka göra gällande, att dessa som regel haft det avgörande inflytandet på krigföringen.

¹ Ibid. 950.

En uttömmande diskussion av denna skulle emellertid gå långt utöver ramen för denna uppsats¹.

Redan vid beslutet att öppna fälttåget 1630 spelade ekonomiska synpunkter en högst betydande roll. Särskilt framträda dessa i konungens brevväxling med rikskansleren. Å ena sidan framhäver Gustaf Adolf, att om Axel Oxenstierna ej från Preussen kan skaffa de beräknade pengarna, särskilt två månaders sold till de tyska ryttarna, så kan konungen ej få med sig så mycket rytteri, som han behöver för att våga övergången till Tyskland. Han har därför ej ännu kunnat fatta definitivt beslut i frågan utan måste invänta rikskanslerens svar². Å andra sidan gjorde de redan företagna nyvärningarna ett längre uppskov omöjligt, då man ej var i stånd att i Sverige anskaffa medel till krigsfolkets underhåll³. Rikskansleren hade visserligen svårt för att skaffa pengar, då inkomsterna i Preussen ej motsvarade förhoppningarna och de från Sverige anvisade medlen voro både otillräckliga och osäkra, men även han ansåg det med hänsyn till krigsfolkets underhåll vara absolut omöjligt att uppskjuta övergången till Tyskland. Skulle man förhandla, borde det ske med hären i fiendens land. Där kunde man nog få medel till dess underhåll⁴.

Även sedan övergången till Tyskland verkställdes och tärningen således var kastad, påverkade ekonomiska hänsyn

¹ Helt har naturligtvis de ekonomiska faktorernas betydelse ej förbi-setts, de flesta författare, som sysslat med denna tid, ha på åtskilliga ställen framhåvt de ekonomiska svårigheterna, så redan *Droysen*, Gustaf Adolf och sedermera *Ahnlund*, Gustaf Adolf inför tyska kriget, *Boëthius*, Svenskarna i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna 1630—1632, *Wittrock*, Gustaf II Adolf, *Paul*, Gustaf Adolf m. fl. Särskilt har Paul på flera ställen, t. ex. III s. 76, 81 betonat de ekonomiska synpunkternas betydelse. Någon mera genomförd och sammanhängande framställning finnes dock ej, och de flesta betona för mycket *livsmedelsfrågan* och för litet *penningfrågan*. Detta gäller även Paul, t. ex. III, s. 120, anm. 4.

² Kon. t. A. O. Sthlm ²⁴/₈ 1630. AOS II, 1, 416.

³ Memorial för A. O. Sthlm ⁸/₄ 1630. Ibid. 420.

⁴ A. O:s memorial för Grubbe. Fischhausen ³⁰/₄ 1630. AOS I, 5, 219.

vid snart sagt varje steg under det första krigsåret konungens åtgärder. Oxenstierna hade visserligen lyckats träffa en överenskommelse med ryttarna, att de skulle nöja sig med blott en del av sitt tillgodohavande, men redan denna mindre summa hade han svårt att betala, och manskapets översändande stötte på oöverbärliga svårigheter. Tullinkomsterna i Preussen uppgingo nämligen i början av sommaren till föga mer än hälften av det beräknade beloppet. Delvis berodde nog detta på skepparnas fruktan, att deras fartyg skulle tagas i anspråk för ryttarnas transport från Preussen till Pommern. För att ej helt ödelägga handeln vågade rikskansleren då ej verkställa några fartygsbeslag i större skala. Även ryttarnas översändande landvägen stötte på stora svårigheter, då de därvid måste passera genom polskt område och för övrigt lätt kunde utsättas för fientliga anfall¹. Penningbristen och transportsvårigheterna vållade i förening, att de preussiska trupperna, i stället för att de enligt konungens planer skulle anlänt till Pommern ungefär samtidigt med honom själv, kommo först långt senare och droppvis. Bristen på folk, särskilt på rytteri, gjorde, att Gustaf Adolf ej helt kunde utnyttja det gynnsamma läget vid hans ankomst. För risken av ett slag vågade han ej utsätta sig, så länge de tyska ryttarna saknades, och detta måste naturligtvis verka i hög grad hämmande på hans operationer. Erövringen av Hinter-Pommern fördröjdes enligt konungens eget uttalande därigenom, och misslyckandet av företaget mot Mecklenburg berodde också till väsentlig del på krafternas otillräcklighet. Konungen ansåg rent av, att Mecklenburgs erövring skulle varit en lätt sak, om han blott haft ryttarna till sitt förfogande, eller också kunde han sänt dem till Magdeburgs undsättning².

Vi se således, att det ekonomiska nödläget otvivelaktigt var huvudorsaken till, att Gustaf Adolfs stridskrafter hela sommaren och hösten 1630 förblevo så små, att han måste uppträda synnerligen försiktigt och i huvudsak inskränka sig

¹ A. O. t. kon. Elbing $\frac{1}{6}$ 1630. AOS I, 5, 248.

² Kon. t. A. O. Stettin $\frac{23}{7}$, Wolgast $\frac{17}{8}$ 1630. AOS II, 1, 447, 457.

till att sätta sig fast vid sjökanten. Å andra sidan ökades de ekonomiska svårigheterna ansevärt därigenom, att trupperna ej kunde breda ut sig över ett så stort område, att de kunde få sitt underhåll därifrån. Det är nämligen otvivelaktigt, att man på svensk sida från början räknat med att ganska snart kunna bemäktiga sig en så stor del av Nordtyskland, att en väsentlig del av härens underhåll skulle kunna bestridas av inkomsterna därifrån. Nödvändigheten att »trygga kvarteren» har säkerligen vid sidan av de rent militära skälen spelat en betydande roll vid konungens beslut att före varje längre framryckning bemäktiga sig de av fienden besatta platserna i Pommern, ja, beträffande t. ex. Kolberg torde just kvarterhänsynen ha varit de starkaste. Det var visserligen ej så obetydliga summor, som redan detta år inflöto från Tyskland — i 1630 års rikshuvudbok upptages på creditsidan »Tyska krigsstaten» med över 1 million d.¹ —, men i breven från krigsskådeplatsen framhålles dock ständigt kvarterens trånghet och otillräcklighet. Följden blev, att soldaterna ej kunde erhålla ens så stor del av sin avlöning, att den förslog till deras livsuppehälle. Därav förorsakades i sin tur dels sjukdomar, som revo stora luckor i ledningen, dels en uppluckring av disciplinen, som tidtals kom ledningen att befara myteri, och som gjorde befolkningen mindre vänligt stämd mot främlingarna. Den stora avgången nödvändiggjorde åter nya värvningar, vilka naturligtvis gjorde det ekonomiska läget ännu värre, och man hade således råkat in i en *circulus vitiosus*, som tidvis rent av kom konungen själv att ångra hela företaget².

I det brev till rikskanslern, i vilket konungen framlägger sina planer för det följande årets fälttåg, framträder också den ekonomiska synpunkten skarpt i begynnelseorden: »Alldenstund vij väl kunne märkia, her Cantzlar, att thetta krijgh inthet beqvämmare kan blifua utfördt, än huar fienden af åttskillige våre armeer kunde blifva distraherat, honom ther igenom de medell, han hafver att bruka, förtagne,

¹ Arkiv, 950.

² Grubbe t. A. O. Wolgast ⁸/₉, Stralsund ¹²/₉ 1630. Ibid. 574, 577.

och våre saker ther medh lättade och så mycket better utförde» etc. Men konungen medger också själv, att största svårigheten beträffande dessa arméer — det skulle enligt konungens planer bli ej mindre än fem stycken — är »huru the skole bringas opp och sedan vara att underholla, effter som credit sigh icke när emot uttgiffterne försträcker». Han menar dock, att bara arméerna väl äro uppsatta, böra de kunna underhålla sig själva ¹. I sitt svar framhäver också rikskanslern ganska skarpt de finansiella svårigheterna, vilka han dock menar ej vara alldeles oöverbärliga, om några andra är det ej tal ².

Först i mitten av oktober kunde Oxenstierna meddela konungen, att han träffat uppgörelse med de tyska ryttarna, och att de därefter satt sig i marsch. Den 17. gick det första regementet över Weichsel, och de övriga beräknades kunna följa efter inom tre veckor ³. Det var, som nämnt, omöjligheten att skaffa medel — licenterna hade ej givit halva den beräknade inkomsten —, som under månader hindrat deras avsändande och därmed berövat konungen medlen till en offensiv. Och när Oxenstierna nu äntligen avsånde dem, var det med vissa farhågor — blott en del av de från början i utsikt ställda medlen hade han varit i stånd att betala dem, för återstoden hade de måst nöja sig med löften ⁴.

Vilket inflytande ankomsten av dessa tyska ryttare hade på den svenska krigföringen, visade sig genast. Under de föregående månaderna hade på det hela taget stiltje varit rådande i operationerna. Redan den 23. oktober — konungen hade väl då just fått rikskanslerns brev av den 5. oktober, vari slutuppgörelsen med ryttarna och deras snara avfärdande meddelades — underrättade nu Gustaf Adolf

¹ Kon. t. A. O. Ribnitz ¹/₁₀ 1630. AOS II, 1, 471.

² A. O. t. kon. Elbing ³¹/₁₀ 1630. AOS I, 5, 390. Naturligtvis funnos även andra, synnerligen betydande svårigheter, och det var också närmast den finansiella sidan, som A. O. hade att yttra sig över. Men han brukar fritt säga sin mening i allt, även i rent militära saker, och hans svar visar därför, vilken övervägande betydelse som tillmättes de ekonomiska svårigheterna.

³ A. O. t. kon. Elbing ¹⁸/₁₀ 1630. AOS I, 5, 381.

⁴ A. O. t. kon. Elbing ²⁶/₁₀ 1630. Ibid. 386.

Horn om den plan att angripa Garz, som vid jultiden sattes i verket med så stor framgång. De preussiska ryttarnas ankomst gav således omedelbart signalen till återupptagandet av offensiven trots den ogynnsamma årstiden. Typiskt är också, att konungen som ett av huvudskälen för denna anger behovet att »elagera» sig, då »Vi med dessa kvarteren, Vi nu innehafve, intet äro, särdeles när de preussiske trupper komma härtill, behulpne»¹. Man måste komma ihåg, att när det vid denna tid talas om kvarter, är det ej blott fråga om tillgången på livsmedel och furage, utan det gäller de besatta landsdelarnas skyldighet och förmåga att underhålla hären, att betala krigskostnaderna. Penningfrågans betydelse framträder särskilt skarpt i ett några dagar senare brev från konungen till Horn, där beslutet att söka förmå fienden till batalj sättes i direkt sammanhang med svårigheterna att anskaffa pengar².

Ungefär samtidigt gav Gustaf Adolf i ett brev till Oxenstierna uttryck åt sin uppfattning om den väg, som snarast kunde leda till en för Sverige förmånlig fred: »Ty ther så vore, att vij uthi Keijserens arfländer komma kunde, och honom således hans egne medel förtaga; hade ock ther hoos lycka och lägenheet att afskåra honom the contributioner, som han nu af våre här omliggende religionsförvanter till sin armées underhold presserer, så att hela lasten af kriget ju på honom sielf och påveske clerkerijdt allena blefve devolveret», då vore snarast goda fredsvillkor att hoppas. Lyckades konungen uppsätta de föreslagna fem arméerna, skulle Tyskland bliva så utmattat, att ett allmänt rop efter fred skulle höras, särskilt som fiendens armé, fast dess effektiva styrka vore mindre, likväl måste betalas efter kompletta regementen och staber. Härtill behövdes en mycket stor summa pengar, vars anskaffande i längden bleve besvärligt, då en del av medlen undandragits de kejsrerliga genom svenskarnas framgångar i Mecklenburg och Pommern, detta väl kunde ske med ytterligare en del efter de fem arméernas

¹ Kon. t. Horn. Stralsund ²³/₁₀ 1630. Arkiv, 146.

² Kon. t. Horn. Stralsund ³⁰/₁₀ 1630. Ibid. 150.

upprättande, och klerkeriet redan på kollegialdagen visat sig ovilligt till ytterligare kontributioner. Det gäller därför att uppsätta dessa fem arméer och underhålla dem, tills den nya skörden kommer. Av Oxenstierna väntar konungen värvning av de anvisade regementena och 100,000 rdr till våren¹.

Såsom huvudmedlet att tvinga fienden till eftergift framhålls här således ett ekonomiskt tryck, som skulle göra det omöjligt för honom att underhålla sin stora armé. Detta utesluter naturligtvis ej, att en eller flera drabbningar kunde bli nödvändiga såväl för att tvinga fienden att uppgiva de landområden, ur vilka han hämtade medlen till truppernas underhåll, som för att direkt förstöra hans stridskrafter. Då dessa dock, såsom förut påpekats, relativt lätt kunde ersättas, måste likväl den ekonomiska synpunkten bli den utslagsgivande.

De svenska framgångarna i slutet av 1630 inneburo visserligen en förbättring även i det ekonomiska läget, men detta fortfor dock att vara bekymmersamt, vilket i hög grad kom att påverka Gustaf Adolfs krigföring under våren 1631. Det tyska rytteriets motvilja mot att våga en batalj, vilken förmådde Gustaf Adolf att uppgiva sitt beslut om Neu-Brandenburgs undsättning, trots att han givit dess befälhavare, generalmajor Knyphausen, sitt kungliga ord om en »royal succurs», torde säkerligen åtminstone delvis ha berott på den uteblivna solden. Visserligen såges i Horns relation av saken blott, att en del högre officerare misströstade om de svenska trupperna, särskilt rytteriet, men hade höga tankar om Tillys armé². Men strax efter beslutet om att ej våga batalj sänder konungen en enträgen maning till Carl Banér att skyndsammast skaffa honom 40 à 50,000 rdr, eftersom rytteriet är trängt ur sina kvarter, så att konungen må ha någon möjlighet att tillfredsställa det och hålla det i lydning³. Då, så vitt man vet, eljest aldrig hos det stridsvana tyska rytteriets befälhavare märkes någon tve-

¹ Kon. t. A. O. Ribnitz ⁸/₁₀ 1630. AOS II, 1, 476.

² Horn t. A. O. Königsberg ²⁹/₃ 1631. AOS II, 8, 14.

³ Kon. t. C. Banér. Angermünde ⁹/₃ 1631. Arkiv, 261.

kan att upptaga kampen mot Tilly, torde man hava rätt att förmoda, att det varit den uteblivna solden, som förorsakat deras motsträvighet och tvingat konungen att avstå från den tillämnade bataljen och bryta sitt kungliga ord till Knyphausen.

Det förefaller för övrigt, som om bristen på medel allvarligt hotat kavalleriets stridsduglighet. Redan i oktober 1630 hade Horn klagat över, att många sjuknade och rymde, då löningarna ej riktigt utbetaltes ¹. På våren var kavalleriet helt hänvisat till underhållet ur kvarteren ². I slutet av april yrkade Gustaf Adolf enträget, att Oxenstierna skulle sända honom pengar, och gav en dyster skildring av tillståndet. Ryttarna hade på flera månader ej fått ett öre utan hade »uppehollit sig af roff, hvar igenom dhe hafve sig sielfve meera ruinerat än hulptit» och dessutom vänt folkets tillgivenhet från svenskarna. Kunde man med det snaraste ge dem åtminstone ett kvartal, skulle man likväl ha något hopp om deras villighet, men om det icke kunde ske, vore ej annat än motsträvighet och deras ruin att förvänta. Ryttarna räknade visserligen ännu 14,000 man, men icke 5,000 vore beridna, och även deras undergång måste befaras, om de ej snart finge pengar. Fotfolket vore likaledes »så godt som malcontent, så at dhe så fast förlöpa, som vij hinne värfva till» ³. Och 14 dagar senare förnyade konungen i ännu enträgnare ordalag sin bön till kanslern, att han snart skulle skaffa pengar. Konungen hade alls inga medel att tillfredsställa vare sig ryttarna eller fotfolket utan måste med stor förtret låta alla excesser passera och dock dagligen befara myteri ⁴.

Trots den ej obetydliga framgång, som svenskarna i början av april vunnit genom intagandet av Frankfurt a. d. Oder, och den utsträckning av kvarteren, som i anslutning därtill ägt rum, lämnade således härens inre tillstånd just på grund av penningbristen mycket övrigt att önska. Några

¹ Horn t. kon. Stettin ⁵/₁₀ 1630. Arkiv, 582.

² Grubbe t. Johan Kasimir, Stettin ²⁸/₃ 1631. Ibid. 514.

³ Kon. t. A. O. Frankfurt a. d. Oder ²²/₄ 1631. AOS II, 1, 518.

⁴ Kon. t. A. O. Berlin ⁵/₈ 1631. Ibid. 525.

större, riskablare operationer kunde Gustaf Adolf under sådana omständigheter ej våga sig på, förrän penningar anlänt. »Elliest stå vij i største fahra, huru medh thette väsendet aflöpa motte, helst om nogor olycka, thet doch Gudh affvärie, tilstöta kunde»¹. Horn säger också uttryckligen, att konungen på grund av rytteriets tillstånd ej vågade sig på att undsätta Magdeburg². Vi se således, hur de ekonomiska svårigheterna hade en rent av bestämmande inverkan på konungens åtgärder i denna för värfälttåget 1631 så avgörande fråga. Det är också tydligt, att ett försök att undsätta Magdeburg under dylika förhållanden varit ett lättsinnigt vågspel, som lätt kunnat sluta med en fullständig katastrof.

Av det föregående har framgått, att Gustaf Adolfs operationer under hans första år på tysk botten i hög grad menligt påverkades av penningbristen, ja, att denna var en kraftigt bidragande orsak till den stora katastrof, som i hög grad skadade konungens anseende i Tyskland, Magdeburgs fall. Operationerna sommaren 1631 bestämmas ju i främsta rummet av politiska förhållanden, särskilt Johan Georgs uppträdande. Men även nu bidrog den svåra penningbristen till konungens försiktiga krigföring. I slutet av juni förklarade sig Gustaf Adolf stundligen befara ett allmänt myteri på grund av bristen på kontanta tillgångar³. I mitten av juli, omedelbart före det lyckade angreppet på de tillyska kavalleriregementena vid Wolmirstedt, heter det i ett av konungens brev till Axel Oxenstierna: »Vij hafve esomofftast

¹ Ibid.

² Horn t. A. O. »Chystrinsche förstaden»^{26/4} 1631. AOS II, 8, 17. »H. M:tt ville denne staden gierna undsettia och hafver nu ingien annan omsorg ähn som denne, men efter att H. M:ts rytteri, och i synnerhett dedh fremmande ähr uthaf någon travaill, onde qvarter, egenvillige redh och landens uthplundrande myckidh af sikh kommit och ruinerat (oachtadh alles deres konst, igienom hvilckes dexteritet H. Kon. M:tt hafver giort sikh håp om, att rytteriedh skulle kunna uthi flor bringias) därföre so hafver H. Kon. M:tt billigt betenckiande till att avancera medh sin armée so longt, efter fienden på gått rytteri temmeligh starcker ähr».

³ Kon t. A. O. Alt-Brandenburg^{28/6} 1631. AOS II, 1, 533.

gifvit edher, herr Cantzler, vårt tillståndh tillkenna, huruledes vij medh största armodh, besvärh och disordre hafva hulpet oss och armeen thenne tijdhnen igenom, i thet vij aff alla vore tienare ähre vordne förlåtne och allenest ex rapto, till alla våra venners skadha och förtreet, krijget hafva most föra, hvilket och thenne stunden continuerar, tå vij inge andre medell hafva tillgå folckedt att contentera vijdare, ähn hvadh the sigh sielfve medh olijdeligit plundrandhe och röfverij usurpera.» Då fienden nu vore i anryckande och konungen därför måst samla folket i ett fast läger, vore det nödvändigare än någonsin att ha tillgång på pengar att underhålla och tillfredsställa folket, »så länge fiendens störste furie öfverståår», om man ville hålla soldaterna tillsamman och undvika myteri i lägret ¹. Och då konungen i slutet av juli från Oxenstierna fått meddelande, att han ej kunde räkna på mer penningar från Preussen än de 100,000 rdr, denne redan översänt, förklarar han, att då armén nu ser sitt hopp om pengar från Oxenstierna tillintetgjort, vilket hittills hållit den lugn, måste myteri och undergång befaras. På 16 veckor har folket ej fått ett öre. Med av städerna utpressat kommissbröd har man hittills fyllt de oundgängligaste behoven, men nu är det slut även därpå. Ryttarna ha till stor del levat av plundring, men därigenom ha också både städer och landsbygd blivit ruinerade, så att nu finns intet mer att taga. Hade konungen nu fått de pengar, som Oxenstierna under de gångna månaderna bort lämna, hade han haft hopp om att åtminstone försvara Elbe, Havel och Oder och rensa Östersjökusten i år. »Men nu moste vij befahra oss för en skadeligh retrette, hvilket, der det skee moste, skulle sådant icke allenest lända oss till disreputation, utan och till fäderneslandzens störste fahra» ².

Nödvändigheten att utbreda sig över nya, icke utsugna områden var således för den svenska hären trängande. Blott en seger på slagfältet kunde öppna vägen till sådana av nå-

¹ Kon. t. A. O. Werben ^{16/7} 1631. AOS II, 1, 535.

² Kon. t. A. O. Werben ^{21/7} 1631. Ibid. 536.

gon större utsträckning och bringa verklig lättnad i det ekonomiska betrycket. Även av detta skäl kan det således ej ha varit Gustaf Adolfs allvarliga mening att undvika strid, sedan föreningen med Johan Georg givit honom den numeriska överlägsenheten över fienden. Avgörandet på slagfältet låg minst lika mycket i den svenske konungens intresse som i den sachsiske kurfurstens.

Man har allmänt ansett, att efter den vunna stora segern vid Breitenfeld — alldeles förintande blev den dock ej — tre operationsriktningar kunde komma i fråga: västerut, efter den slagna fientliga hären; söderut, mot kejsarens arvländer — närmast Schlesien -- och i sista hand mot Wien; mot sydväst, ner i Main-dalen och Sydtyskland¹. Av dessa har den moderna militära sakkunskapen ansett operationsriktningen västerut såsom den ur militär synpunkt enda riktiga eller åtminstone avgjort bästa. I Gustaf Adolfs omgivning, såväl den militära som den civila, tyckes man däremot ha ansett angreppet mot kejsarens arvländer som det utsiktsrikaste, åtminstone skola både fältmarskalken Horn och rikskansleren Oxenstierna hava rätt därtill. Konungen åter beslöt sig för den tredje operationsriktningen, under det att den sachsiska armén skulle gå mot arvländerna.

Naturligtvis hade det varit av utomordentligt stor betydelse, om man kunnat fullständigt uppriva resterna av Tillys armé och samtidigt bringa hela Nordtyskland under svensk lydno. Särskilt med hänsyn till de stora bekymmer, som Pappenheims uppträdande i nordvästra Tyskland sedermera vållade svenskarna, förefaller det därför, som om förföljandet av Tilly skulle varit den enda riktiga operationen. Redan ur rent militär synpunkt torde dock vissa invändningar kunna göras. Såsom på annat ställe utförligare visats², var nämligen försvaret denna tid absolut överlägset anfallet — Gustaf Adolf hade nyligen med underlägsna kraf-

¹ Se härom *Paul*, III, s. 7 följ. med redogörelse för den nyare litteraturen i ämnet.

² *Scandia* III (1930); *Krisen vid de svenska arméerna i Tyskland efter Banérs död*, kap. I.

ter i sitt befästa läger vid Werben tvingat Tilly att gå tillbaka med oförrättat ärende, själv skulle han några månader senare nödgas göra samma erfarenhet vid Nürnberg. Om nu Tilly, stödd på de många i katolikernas händer befintliga fästningarna i Westfalen, slagit in på samma taktik, kan det för visso ej anses för avgjort, att Gustaf Adolf kunnat uppriva hans stridskrafter. Visserligen hade nederlaget demoraliserat dem, men de erhöilo snart ej obetydliga förstärkningar, vilka ej stodo under det omedelbara intrycket av Breitenfeld. Omgiven av fientliga fästningar hade Gustaf Adolf till stor del förlorat sin rörelsefrihet, och skulle han vänt sig mot dessa för att systematiskt underlägga sig landet, hade detta säkerligen krävt ganska lång tid. Belägringar under vintern verkade dessutom fullständigt förödande på dåtidens härar. Men Tillys trupper voro ingalunda de enda fientliga fälttrupperna, i Sydtyskland funnos sådana på många håll, vilka nästan lika väl som resterna av Tillys här kunde bilda kärnan i en ny fientlig huvudarmé. Finge Maximilian av Bayern tillfälle att ostört utnyttja Sydtysklands rika resurser under hela vintern — minst så lång tid måste nödvändigt operationen i nordvästra Tyskland kräva — kunde man verkligen befara, att han med sin energi och organisationsförmåga skulle vara i stånd att uppsätta härar, som väl kunde mäta sig med de svenska¹. Att den sachsiska armén skulle förmått att nämnvärt störa dessa rustningar, har man, efter dess prestationer på andra håll, rätt att betvivla, även om ej Gustaf Adolf av politiska skäl ansett det absolut olämpligt att anvisa kurfursten detta operationsområde. Det flankhot åter, som Westfalen i fiendernas händer utgjorde mot Gustaf Adolfs förbindelser, får ej överskattas. Dåtidens härar voro ej på långa vägar när så känsliga för sina förbindelser som en modern armé. Nu kan en kort tids stockning av till-

¹ *Petri*, Kungl. Första livgrenadiärregementets historia, II, s. 144, anför ett brev från Tilly, enligt vilket denne, om konungen gått direkt mot honom, med sina egna trupper skulle ha sökt försvara västra Tyskland — således binda konungen där —, under det att övriga ligistiska och kejsrerliga trupper skulle samlas längre upp i riket.

förseln medföra fullständigt katastrofala följder, då fick varje armé i huvudsak proviant och furage från det ockuperade området, ammunition förde den med sig för en rätt lång tid, och så kunde den under veckor, ja, månader sakna förbindelse med sin bas, utan att dess stridsduglighet därigenom nämnvärt nedsattes. Det bästa exemplet härpå är Torstensons fälttåg i de kejsrerliga arvländerna 1645, då under veckor knappt ett brev, mycket mindre några förnödenheter kunde komma fram till honom. Ännu mycket mindre behövde Gustaf Adolf, som ju mycket snart blev herre över stora delar av Sydtykland och där skapade sig en ny operationsbas, fråga efter ett tillfälligt avbrott av förbindelserna med sjökanten. Vad som gjorde Gustaf Adolf så känslig för varje hot mot Sachsen och områdena närmast väster och norr därom, var *politiska* skäl. Johan Georg var så opålitlig, att ett starkare militärt tryck, kanske rentav blott ett hot mot honom kunde framkalla hans avfall, och detta måste ju medföra ytterst betänkliga både politiska och militära konsekvenser.

Hade en operation mot Wien varit genomförbar, skulle naturligtvis därmed mycket vunnits. Dock kan man ej med bestämdhet påstå, att ens ett besättande av kejsarens huvudstad med säkerhet skulle medfört fred. Och med kändedom om det öde, som andra offensiver mot Wien under 1600- och 1700-talen rönt, torde man nog vara berättigad att betvivla möjligheten av så stora framgångar¹. Något direkt och omedelbart avgörande hade nog ej på denna väg kunnat framvingas.

Sannolikt var väl ernåendet av ett dylikt ej heller på den av konungen inslagna vägen. Ville man förmå fienden till strid, var dock ett anfall mot ligans furstar, framför allt dess ledare Maximilian, minst lika effektivt som ett angrepp

¹ Petri är av annan mening. Han säger, s. 143: »Gustaf Adolf kunde visserligen räkna med att en marsch på Wien endast skulle stöta på ringa motstånd». Detta torde dock ej vara riktigt, ifall ett framträngande ända till Wien avses. Något belägg för, att Gustaf Adolf själv varit av denna mening, anföres icke.

mot kejsaren. Tilly var dock i främsta rummet ligans fält-herre, och dennas trupper måste nog ända till Wallensteins återuppträdande betraktas såsom huvuddelen av fiendernas stridskrafter. Ligafurstarna voro också lättare åtkomliga än kejsaren, de smärre kunde man ju utan större svårighet krossa, och t. o. m. Maximilian var ingalunda oangriplig, Donau vid Donauwörth eller t. o. m. vid Regensburg var som barriär ej att jämföra med Donau vid Wien.

Det har emellertid ej varit uteslutande, kanske ej ens överbäggande rent strategiska grunder, som varit de bestämmande för Gustaf Adolf. Att även politiska skäl spelat med in, har ju sedan gammalt framhävts. Ur politisk synpunkt erbjöd anfallsriktningen västerut visserligen den fördelen, att man därigenom bemäktigade sig de delar av Tyskland, som närmast intresserade Sverige¹. Men de voro belägna för långt bort från fiendernas huvudland, för att deras erövring skulle kunnat förmå vare sig kejsaren eller ligan till fred². Ett direkt angrepp mot enderas länder tycktes vara den raka vägen till målet, och Gustaf Adolf trodde tydligen, att den även var snabbare. Han betraktade angreppet på Weserländerna som en underordnad operation, som kunde verkställas av underordnade krafter, men som skulle avlägsnat honom själv från händelsernas centrum. Den blev svårare, än han förmodat, men även om Gustaf Adolf kunnat förutse de senare händelserna, är det föga troligt, att han själv efter Breitenfeld skulle vänt sig åt väster.

Operationen mot söder kunde svårligen bringa några politiska fördelar. På en resning bland Böhmens protestanter kunde man ej räkna, åtminstone icke utan att förbinda

¹ Frågan, hur den svenska huvudhärens uppträdande vid Weser skulle verkat på Danmark, skall här ej upptagas till behandling. Om det invecklade förhållandet till denna makt se den grundliga utredningen hos Boëthius.

² Enl. *Droysen*, II, s. 425, skulle vid överläggningen i Halle mellan Gustaf Adolf, Johan Georg och Wilhelm af Weimar alla tre från början varit eniga i, att man ej borde följa Tilly västerut, och den synpunkten gjorts gällande, att man måste skona den nedersachsiska kretsen. Svårligen har dock detta varit Gustaf Adolfs huvudskäl. Enl. *Boëthius*, s. 278, skulle konungen »ett ögonblick» tänkt på att följa efter Tilly.

sig med Wallenstein, mot vilket konungen tydligen har hyst starka betänkligheter. Trängde man ända fram till Ober-Österreich, var det visserligen tänkbart, att dess bönder skulle våga en ny resning, men den möjligheten var dock för osäker att bygga på.

Helt andra voro de politiska fördelar, som kunde inhöstas genom en operation åt sydväst. Här hade ju de mest stridbara protestanternas högborg varit. Furstarna hade visserligen kuvats eller fördrivits, och städerna hade böjt sig för övermakten. Men elden glödde dock under askan, motreformationen hade under ett knappt årtionde ej hunnit genomsyra folket, Gustaf Adolf kunde med skäl vänta, att han här skulle finna hängivna bundsförvanter med betydande resurser, blott han befriade dem från katolikernas förtryck¹. Men ej ett ögonblick kunde han tänka på att låta den sachsiske kurfursten utföra befrielseverket i dessa nejder, det hade varit att giva honom det yppersta tillfälle att förverkliga sina planer på ett »tredje parti» och tränga åt sidan svenskarna och deras konung, sedan de väl gjort undan det svåraste arbetet. Det föreföll ej heller uteslutet, att en svensk framryckning till sydvästra Tyskland skulle kunna skilja ligan från kejsaren. På Frankrikes ivriga diplomatiska medverkan därför kunde man ju räkna. Samtidigt hade Gustaf Adolf här nere bättre tillfälle att hålla ett vakande öga på de franska diplomaternas förehavanden. Det var honom ingalunda fördolt, att Richelieus politik ej i allo överensstämde med den svenska, och för utgången av den tävlan — kamp är kanske ett väl starkt ord —, som ägde rum mellan det franska och det svenska inflytandet i sydvästra Tyskland måste naturligtvis den svenska huvudarméns och konungens personliga närvaro vara av stor betydelse.

Jämte dessa, sedan gammalt i sina huvuddrag kända och framhållna strategiska och politiska skäl för konungens operativa beslut efter Breitenfeld har av stor vikt varit även den ekonomiska synpunkten, möjligheten att uppställa och

¹ Vad detta enl. Tillys mening betydde, framgår av hans uttalande ^{10/11} 1631, cit. *Klopp*, Der dreissigjährige Krieg, IV, s. 372.

underhålla de betydande härmassor, som konungen sedan gammalt ansett vara av nöden men förut ej kunnat skaffa medel till, ävensom att undandraga fienden så stora hjälpkällor som möjligt för att därigenom försvåra hans truppers nyrekrytering efter den grundliga åderlåtningen vid Breitenfeld och så småningom sätta honom ur stånd att fortsätta striden. För detta ändamål var operationsriktningen västerut föga lämplig, områdena här voro visserligen delvis ganska rika, men kärnan av fiendens ekonomiska resurser var dock att söka på annat håll. Kejsarens arvländer voro otvivelaktigt ett mera lockande objekt, men ej heller de kunde i rikedom mäta sig med »die Pfaffengasse» och de välsignade nejderna vid Rhen och Donau¹. För övrigt skulle ju sachsiska och tillsammans med dem opererande svenska trupper utnyttja så stora delar som möjligt av de kejsarliga arvländerna och mindre svenska arméer söka tillgodogöra sig nordvästra Tysklands hjälpkällor. Men det fetaste bytet borde tillfalla den kungliga huvudarmén.

Redan vad vi förut lärt känna om den knappa penningtillgångens hindrande inverkan på Gustaf Adolfs krigföring kan anses som ett säkert indicium på, att han vid sina åtgärder efter Breitenfeld skulle taga stor hänsyn till de ekonomiska faktorerna. Men även direkta vittnesbörd finnas om den stora vikt, som Gustaf Adolf också efter segern på slagfältet tillade dessa. I den redogörelse för sina närmaste planer, som Gustaf Adolf några dagar efter slaget sände rikskansleren, framhävas särskilt de ekonomiska motiven för beslutet att gå mot sydväst: »Vij begifve oss i egen persson med armeen in i Dyringen till att nyttia, hvadh som der kan vara behållitt, så ställandes våre saker, att vij kunne

¹ Zu deme das königreich Böhmeimb und Schlesien das rechte magasin, daraus dem feinde seine cräfte von volk, geld und munition zuwachsen, nit, sondern vielmehr diese pfaffenländer und reiche mechtige städte sein, welche man ihnen abschneiden und zum gesamtten vortheil ziehen muss». Gustaf Adolf t. Solms, Moosburg ²⁹/₄ 1632. *Irmer*, Die Verhandlungen Schwedens mit Wallenstein und dem Kaiser. Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven, XXXV, s. 166.

där hafva vår vinterqvarter, hafvandes Landtt-Hessen, Meissen och Chur-Sachssen kring om oss, och genom Gudz nåde beflijta oss att kunna infestera någre biskopzdömen i Franken och bringa dem i contribution och giöra oss i vinter så starcke af folck, att vij kunne vara bastante emott våhren»¹. Den överraskande snabba framgången och det rika byte, som vinkade i Main-dalen, förmådde som bekant konungen att fortsätta frammarschen. Därigenom erhöill han ju också möjlighet att betydligt förstärka huvudarmén. Medel till uppsättande, resp. förstärkande av de talrika biarméer, som dels skulle skydda de redan erövrade områdena och täcka huvudarméns förbindelser, dels besätta nya landsdelar, fingo naturligtvis i främsta rummet de i svenskarnas våld befintliga, fientliga områdena lämna, men även av vänners och bundsförvanters länder fordrades bidrag. I fördragen med de tyska furstarna var alltid den kontribution, de skulle betala, en viktig punkt, och konungen försökte alltid att få summan så stor som möjligt². Sina generaler uppmanade konungen enträget att framför allt använda vintern till att stärka sig genom värvningar och därvid skaffa medel utan några större hänsyn: »så förmane Vi eder till det högsta, att I gören eder så starke på folk, som I mest kunnen, och utdelen (värvnings)patenter, så många I fån. Adsigneren dem som värfningsarne antaga rendez-vouser där de värfningspenningarne och deras månadssold taga kunna. Och ansen deri hvarken vänners eller ovänner, allenast I måtte på folk

¹ Kon. t. A. O. Querfurt 17/9 1631. AOS II, 1, 542. Betecknande för, vad segern betydde i ekonomiskt avseende, är, att Oxenstierna nu får order att ej låta sin resa fördröjas av, att han ej kan medföra de utlovade penningarna. Konungen menar även, att Magdeburg nog ej skall kunna utstå någon långvarig belägring »förmedlest soldaternes ovillighet, och meddellössheet till deres underholdh» (det är således ej fråga om event. *proviandtbrist*). Att man på motståndarsidan hade samma uppfattning om den avgörande betydelsen av tillgång till kontanta pengar, framgår bl. a. av Pappenheims enträgna maningar till Maximilian att sända honom sådana och hans löften att i så fall uppställa betydande truppstyrkor. Se bl. a. *Klopp*, IV, s. 468, 476 o. s. v.

² Se härom bl. a. Boëthius, Paul, passim.

blifva förstärkte, hvilket eder förnämsta intention och åhåga vara skall ¹». Under hela vintern är konungens främsta stråvan att med värvingar stärka armén, och pengarna därtill erhöill han så gott som uteslutande ur de av hans trupper besatta tyska områdena. De på den svenska staten uppförda omkostnaderna, som 1631 blott utgjort omkr. $\frac{2}{3}$ av summan för 1630, sjönko för 1632 med ytterligare nära $\frac{2}{3}$ ². Klagomålen över penningbrist ha nästan helt tystnat, och väldiga värvingar igångsattes. Enligt ett till slutet av september 1631 hänfört förslag skulle vid de olika arméerna värvas ej mindre än 46,520 man fotfolk och 9,000 ryttare för en sammanlagd kostnad av nära 300,000 rdr. ³. I ett nytt förslag, av $\frac{31}{12}$, höjdes denna summa till ej mindre än 60,000 man fotfolk och 26,000 ryttare. 9,000 man från Sverige och 2,000 från Preussen inräknade skulle de svenska stridskrafterna i Tyskland, vilka vid årsskiftet — sannolikt något för högt — beräknades till 105,000 man, under år 1632 uppbringas till i det allra närmaste 200,000 man. Särskilt skulle rytteriet förstärkas, från 16,000 till 43,000 man. De helt nyuppsatta truppförbanden skulle räkna minst omkring 50,000 fotsoldater och 15,000 ryttare ⁴.

Så vitt möjligt sökte konungen under vintern undvika operationer, vilka under denna årstid tärde särskilt starkt på de värvade härarnas bestånd. Så gav han Horn en skrapa, emedan denne börjat belägra Mergentheim, vilket kunde medföra avgång bland hans trupper. Den största tjänst, han kunde göra konungen, vore att beflita sig om, att trupperna bleve »starke och complete» ⁵. Banér erhöill kort därefter en liknande order att ej utmatta sina trupper genom beläg-

¹ Kon. t. J. Banér. Würzburg $\frac{8}{11}$ 1631. Arkiv, 379. I huvudsak likalydande t. Åke Tott, s. d., Ibid. 380. Även Horn erhöill kort efteråt order att tillhålla värvarna att skaffa så mycket folk som möjligt. Ibid. 381.

² Arkiv, 950—53.

³ Ibid. 961.

⁴ Ibid. 410.

⁵ Kon. t. Horn. Mainz $\frac{10}{12}$ 1631. Ibid 397.

ringar utan låta dem vila, så att de kunde bli så starka som möjligt till våren ¹.

Ej ens de stora områden, över vilka Gustaf Adolf nu med krigets rätt förfogade, räckte dock till att uppsätta och underhålla sådana väldiga massor värvade krigare, som konungen nu ville kalla under fanorna. De föreslagna siffrorna nåddes visserligen aldrig på långa vägar när, men värvningskostnaderna blevo dock så stora, att det — i varje fall i norra Tyskland — blev svårt att anskaffa de för de gamla knektarnas avlöning nödiga medlen. Ej sällan inverkade nu åter uteblivandet av solden förlamande på operationerna ². De många värvningsplatserna underlättade för soldaterna det gamla knepet att rymma från ett regemente för att strax efter åter låta värva sig vid ett annat, och såväl de med uppsättandet av nya arméer betrodda generalerna — mest tyska furstar — som överstar och kaptener, vilka skulle värva regementen och kompanier, sågo ofta mera sina egna än svenska kronans intressen till godo ³. Då därtill kom, att sjukdomar och desertering ständigt förorsakade en betydande avgång, och att skyddandet av de besatta områdena krävde upprättandet av många arméer och kvarlämnandet av många garnisoner, kunde ej ens huvudarmén uppbringas till någon mera betydande styrka. Man har klandrat Gustaf Adolf därför och menat, att han ej hade någon riktig uppfattning av koncentrationens betydelse. Utan en noggrann undersökning av förhållandena i varje särskilt fall är det ju svårt att avgöra, i vad mån detta klander är berättigat. Att Gustaf Adolf dock icke var blind för nödvändigheten att samla så mycket folk som möjligt för operationerna i fält, framgår bl. a. av ett par brev till Oxenstierna från 1632 års fälttåg. I maj förebrår konungen sin kansler, att denne besatt fästningarna så starkt, att fienden kan spela mästare i fält. Det är bättre att låta besättningarna vara svaga men göra fältarmén så stark, att man är i stånd att hindra

¹ Kon. t. J. Banér. Mainz ²³/₁₂ 1631. Arkiv, 402.

² *Boëthius*, s. 338.

³ Se särsk. Grubbe t. kon. Groningen ⁸/₉ 1632. Arkiv, 831.

fienden att belägra de fasta platserna¹. I augusti befäller konungen t. o. m., att Horn skall, om så skulle behövas, helt utrymma en del städer på andra sidan Rhen². Men nödvändigheten att försäkra sig om de till krigets förande behövliga medlen tvang konungen att låta sina arméer och garnisoner hålla så stora områden som möjligt besatta, ty om ej ett tillräckligt antal trupper funnos för att giva eftertryck åt orderna, inflöto ej kontributionerna. Fienden var betydligt gynnsammare ställd i detta hänseende. De kejserliga arvländerna och Bayern bildade ett sammanhängande område, i vars inre ytterst få trupper behövdes. Även de katolska områdena i Westfalen och vid Rhen bildade tillsammans med de spanska Nederländerna ett ganska stort sammanhängande block, vars inre ej krävde större truppstyrkor. Det av Gustaf Adolf erövrade området åter låg inklämt mellan de fiendliga länderna, befolkningen var till stor del avogt sinnad, och så måste trupper finnas till hands nästan överallt. Wallenstein hade till följd därav mycket lättare för att koncentrera sina trupper och kunde uppträda mot konungen med överlägsen styrka, ehuru de fiendliga stridskrafterna i sin helhet sannolikt voro de svenska ej obetydligt underlägsna. Den kejserlige fältherren förstod också skickligt att utnyttja denna överlägsenhet och rycka till sig initiativet. Det kan ej förnekas, att det är han, som påtvingar motståndaren sin vilja och i huvudsak bestämmer operationernas gång. Under trycket av Wallensteins överlägsna krafter måste Gustaf Adolf besluta sig för en koncentration av sina trupper även med risk att för tillfället nödgas uppge en del av de besatta områdena. I huvudsak misslyckades dock operationen, Wallenstein visade sig i sitt fasta läger oåtkomlig, och då krafterna ej räckte till för en stormning av detta, blev själva överlägsenheten i antal svenskar- nas olycka. Med dåtida transportmöjligheter kunde man ej lösa problemet att under en längre tid på samma plats un-

¹ Kon. t. A. O. Moosburg $\frac{4}{5}$ 1632. AOS, II, 1, 577.

² Kon. t. A. O. Nürnberg $\frac{1}{8}$ 1632. Ibid. 605.

derhålla en så stor armé utan att hava en segelbar flod till sitt förfogande som transportled. Hunger och sjukdomar härjade våldsamt i de tätt hopade skarorna, deserteringen tog stora dimensioner, och en ytterst ansenlig del av den med så stora kostnader uppsatta armén gick förlorad.

När konungen efter uppbrottet från Nürnberg tvekade, huruvida han borde förlägga sina egna operationer till södra eller norra Tyskland¹, var det till stor del hänsyn till arméns förstärkning och ekonomiska underhåll, som förmådde honom att till att börja med välja den förra operationsriktningen. I Schwaben kunde konungen förstärka sin armé, åter draga till sig ryttare och knektar, som deserterat under hungertiden, bilda en ny kår och besätta de därvarande österrikiska arvlanden, möjligen också underblåsa missnöjet i Ober-Österreich till ett för kejaren besvärande, kanske rent av farligt uppror. Genom en operation mot Sachsen däremot befarade konungen att bringa fullständig förödelse över landet och dock kanske ej kunna uppträda med så stor styrka, som han önskade. Den just gjorda erfarenheten vore ej uppmuntrande: »Zumahl n weihn so grosse läger nit lang beisammen leben können undt wier erfahren, was incommoditet es hat, wann man alle forza zusammen ziehet unndt dem feindt hin unndt wieder seinen willen lest». Då den sachsiske kurfursten för övrigt med hjälp av de weimarska trupperna borde kunna hålla Wallenstein stången och årstiden knappast tillåte denne att belägra någon viktig plats, »ihme auch zweifelsohne mehr an einem florenten exercitu als ann Wittenberg oder Dressden gelegen», så beslöt Gustaf Adolf att vända sig söderut². Att han kort därefter ändrade mening och beslöt att själv begiva sig till Nordtyskland, berodde till stor del på politiska skäl: nödvändigheten att hindra Johan Georg av Sachsen att avfalla, oroande underrättelser om Danmarks planer etc³. Dock spelade naturligtvis även militära hänsyn en betydande

¹ Se härom särskilt *Wittrock*, Gustaf Adolfs krigföring i Tyskland efter striderna vid Nürnberg 1632.

² Kon. t. A. O. Windsheim ^{16/9} 1632. AOS II, 1, 610.

³ Kon. t. A. O. ^{5/10, 7/10, 10/10} 1632. Ibid. 615—17.

roll, den månghövdade krigsledningen i Nordtyskland hade ju visat sig ur stånd att bjuda Pappenheim spetsen och skydda de anvisade värvnings- och kontributionsområdena, och den fientliga huvudhärens ställning på den närmaste förbindelselinjen mellan sjökanten och Sydtyskland måste dock i längden bliva ganska besvärande. Till konungens beslut att blott medtaga en ganska liten styrka — en militärt betänklig sak, då fienden stod mellan honom och en hel del av de påräknade förstärkningarna — ha tydligen bidragit dels hänsynen till att behålla i sin hand så stora områden som möjligt med deras inkomster, dels väl även önskan att göra en så snabb marsch som möjligt, kanske också svårigheter att på vägen anskaffa proviant och furage åt en större styrka.

Från de sista månaderna av Gustaf Adolfs liv äro vittnesbörden om ekonomiska hänsyns påverkan på konungens beslut betydligt sällsyntare än tidigare. De stora framgångarna, de rika kvarteren hade för ögonblicket tillfredsställt befäl och manskap, fast solden blott oregelbundet utbetaltes. Men man menade tydligen, att konungen numera var en gäldenär, som man gärna kunde lämna kredit. Annorlunda tedde sig läget, sedan Gustaf Adolf stupat. Som bekant utbröt då också bland trupperna i Sydtyskland ett missnöje, som i månader förlamade krigsrörelserna och blott med stor möda stillades. De ekonomiska svårigheterna fortforo dock, och det var till stor del de, som tidvis hämmade all kraftigare krigsföring och gjorde de sydtyska ständerna så missbelåtna med förbundet med Sverige, att hela det svenska väldet i Sydtyskland störtade samman som ett korthus efter nederlaget vid Nördlingen.

Per Sörensson.